

© Добролюбська Ю. А.

12. Этические нормы и ценности. Проблема обоснования. — К., 1997. — 144 с.
13. Каган М. С. Мир общения. Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. — М., 1988. — 319 с.
14. Общественное сознание и его формы. — М., 1986. — 301 с.

Добролюбська Ю. А. — доктор філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК: 300.3+301+930.1

РОЗРОБКА ТЕОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ НАУЦІ

Розглянуто стан розробленості теорії філософії історії у вітчизняній та світовій практиці. Встановлено, що історико-філософський аспект філософії історії розроблений в науковій літературі достатньо широко. Разом з тим історичне дослідження як когнітивна діяльність в рамках різних соціокультурних контекстів, типів наукової раціональності та стилів історичного мислення поки ще не стало предметом філософського осмислення.

Ключові слова: *типологія, типологізація, домінанта дослідження, системний підхід, цивілізаційний підхід.*

РАЗРАБОТКА ТЕОРИИ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ НАУКЕ

Предлагается обзор состояния разработки теории философии истории в отечественной и мировой практике. Установлено, что историко-философский аспект философии истории разработан в научной литературе достаточно широко. Вместе с тем историческое исследование как когнитивная деятельность в рамках разных социокультурных контекстов, типов научной рациональности и стилей исторического мышления до сих пор не стало предметом философского осмысления.

Ключевые слова: *типология, типологизация, доминанта исследования, системный подход, цивилизационный подход.*

WORKOUT OF THE THEORY OF PHILOSOPHY OF HISTORY IN NATIVE AND FOREIGN SCIENCE

A review of the readiness level of theory of philosophy of history in native and world practice is made. It is set, that the historical and philosophical aspect of philosophy of history is worked out in scientific literature widely enough. At the same time historical research as cognitive activity within the framework of different social-cultural contexts, types of scientific rationality and styles of historical thought until now haven't become the object of philosophical comprehension.

Key words: *typology, typologisation, research dominant, system approach, civilizational approach.*

Філософська література, присвячена осмисленню проблем історичного пізнання та його окремих теоретичних і методологічних аспектів, відрізняється значною різноплановістю. Підкреслимо, що у рамках цього дослідження не ставиться завдання створення всеосяжного огляду течій, що визначають у своїй сукупності вигляд сучасної філософії історії. По-перше, це навряд чи здійсненне з причини колосального об'єму вже наявного з цієї тематики матеріалу; по-друге, спроби

створення подібного роду оглядів, що охоплюють як практику світової філософії історії в цілому [3, 31, 37], так і її окремі, у тому числі національні, відгалуження [20, 22, 41], вже неодноразово робилися ученими — як вітчизняними, так і зарубіжними. Зважаючи на вказану обставину, наше дослідження фокусує увагу не на детальному викладі усього ходу еволюції філософії історичного пізнання, а на виявленні і характеристиці типологічно стійких системних моделей, що знайшли своє реальне втілення в теорії і практиці конкретно-історичних досліджень і їх наступній філософській інтерпретації.

Мета роботи — дослідити стан теорії філософії історії у вітчизняній та зарубіжній науці у сучасному ідейному контексті.

Оскільки запропонований у дослідженні аналіз передбачає системну типологію філософії історії взагалі та демаркацію сучасної філософії історії на її основні підсистеми, потрібно спеціально зупинитися на присвяченій кожній з них науковій літературі.

Вітчизняним науковим співтовариством була проведена серйозніша дослідницька робота по комплексному вивченню даної тематики. Починаючи з кінця 50-х рр. ХХ ст. були створені узагальнюючі праці з філософії та методології історії, в яких увага була сконцентрована на вузлових питаннях теорії історичного процесу і пізнання. Вчені, які приймали участь у розробці цих праць, ґрунтовно проаналізували предмет і методи історичного пізнання, розкрили різнобарвний характер історичного процесу та засоби його відображення. Серед радянських вчених, які плідно працювали у цій галузі, потрібно особливо відзначити імена М. А. Барга, А. В. Гулиги, В. А. Дьякова, І. Д. Ковальченко, Е. М. Лооне, А. І. Ракітова, Б. Г. Могильницького [15, 21, 25, 28]. Визнаючи безсумнівну наукову значущість та пізнавальну цінність створених цими авторами праць, слід все ж зазначити, що всі вони в тій або іншій мірі несуть на собі відбиток своєї історичної епохи, внаслідок чого деякі викладені в них положення не можна вважати адекватними у сучасних умовах.

Сьогоднішня ситуація в філософії історії обумовлена необхідністю комунікації, інтелектуального обміну зі світовою філософською традицією, націлена на вдумливе осмислення притаманних їй здобутків та недоліків. Саме такий підхід продемонстрований у ряді праць, створених за останні десятиліття. До їх числа можна віднести праці В. П. Візгіна, І. А. Гобозова, А. Я. Гуревича, Г. І. Звереві, М. Є. Копосова, О. М. Медушевської, В. М. Межуєва, О. С. Панаріна, А. В. Полетаєва, Л. П. Репіної, В. І. Стрелкова, К. В. Хвостової [6, 17, 23]. Так, І. А. Гобозов провів демаркаційну лінію між філософією історії та соціальною філософією, що надало можливість вивчати соціальні та історичні процеси під різними кутами зору. Він виявив єдність та багатообразність історичного процесу шляхом аналізу сфер суспільного життя, дослідив онтологічні та гносеологічні проблеми філософії історії. В плані епістемології І. А. Гобозов звернув увагу на необхідність вивчення парадигм в соціальній філософії. На базі тієї або іншої парадигми систематизуються історичні знання, набувають цілісного та строго логічного характеру [8]. О. С. Панарін у першому пострадянському підручнику з філософії історії запропонував власну концептуальну альтернативу трактуванню історичного процесу в ключі догматизованого марксизму. Він намагається реабілітувати історію як процедуру відкриття якісно нових станів людства всупереч проголошеному «кінцю історії» та пропонує вихід в концепції західно-східного історичного мегациклу, фазами якого періодично виступають західна та східна світова цивілізаційна домінанта [37]. В такій версії ані Захід, ані Схід не мають монополії на історичну творчість: вони виступають як учасники всесвітньої естафети, що підхоплюють досягнення один одного в ході складного просування вперед.

Українська традиція філософсько-історичної думки представлена передусім І. В. Бойченко, автором першого вітчизняного узагальнюючого підручника. Він виділяє класичну, некласичну та постнекласичну парадигми філософії історії. В рамках останньої виокремлюються дві основні версії: тоталогічна, засновником якої є В. В. Кизима, та монадологічна, започаткована у працях І. В. Бойченка [3, 13].

Треба зазначити, що спеціальних праць з цього питання в українській філософській думці загалом небагато, хоча проблеми осмислення витоків сучасної цивілізації, української долі в світовій історії та «кінця історії» плідно розглядаються такими авторами, як І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, В. І. Шинкарук, Т. І. Яшук [36, 41].

Значний блок наукової літератури пов'язаний з роботами, присвяченими осмисленню ідейної спадщини некласичної ментальної філософії історії — історичної школи «Анналів». Передусім тут треба виділити класичні вже праці засновників школи — Марка Блока та Люсьєна Февра, а також їх багаточисельних послідовників, які складають другу та третю генерацію істориків ментальностей. Серед широкого спектру цих праць треба виділити статті та роботи Ж. Ле Гоффа, Ж. Дюбі та

А. Бюргера, в яких містяться роздуми про професію історика, природу та завдання історичної науки, спроби рефлексії та самоаналізу. На значну увагу заслуговують також конкретні приклади втілення антропологічної методології у дослідженні історичних процесів. Аналіз фундаментальних праць анналістів — Е. Леруа Ладюрі, Н. З. Девіс, Р. Дарнтон, К. Гінзбурга — надає можливість виокремити загальні та унікальні методи історичного дослідження, які пропонує ментальна філософія історії. Також необхідно зауважити на літературі, присвяченій історії «Нової історичної науки», розгляду еволюції її методів. У цьому ракурсі можна особливо виділити роботи А. Я. Гуревича, Ю. Л. Безсмертного, П. Берка, М. Крома [1, 19]. Апологія ментальної філософії історії доповнюється окремими критично-спрямованими роздумами, оскільки, незважаючи на загально визнані позитивні оцінки антропологічного повороту, багато вчених вже звертали увагу на його «мінуси», такі як фрагментація досліджень, поверховість, ухил в сторону наративу та зникнення загальної картини, втрату ваги «пояснення» за рахунок «опису» [11, 35].

Інший вагомий блок наукової літератури пов'язаний з осмисленням феномену постмодернізму. В першу чергу необхідно відзначити праці творців цього інтелектуального руху — філософів та істориків — Х. Уайта, Х. Келлера, С. Банна, Л. Госсмана, Д. Ла Капра, Ф. Анкерсмита. Серед багатьох досліджень, які популяризують та аналізують постмодернізм, найбільш ґрунтовними є праці П. Козловскі та І. Хассана [16, 38]. Російські дослідники висвітлюють проблематику постмодернізму в різних, у тому числі і історіографічних ракурсах [12, 33]. В Україні в останні роки з'явилась низка досліджень, присвячених різним аспектам постмодерністської парадигми.

Філософи, які займаються вивченням впливу «лінгвістичного повороту» на гуманітарні науки, вважають, що звертання до мови як альтернативи картезіанського *cogito* супроводжувалось фундаментальним зрушенням у взаємовідносинах між мовою та поясненням людської поведінки. При цьому одні історики, як зазначають дослідники, сприйняли «лінгвістичний поворот» як виправдання неминучості багатоголосся думок, інші — як підтвердження інтерпретаційної сторони історичного пізнання, треті — як санкцію на інструментальний підхід до знання. Вплив «лінгвістичного повороту» на історичну науку став однією з умов поширення в ній постмодерністських ідей [14].

В сучасній літературі існують різні оцінки впливу ідей постмодернізму на історичну науку. Одні дослідники називають постмодерністську парадигму наступним етапом розвитку, інші — її альтернативою, треті — авангардом. Однак більшість професійних істориків вплив постмодернізму на історичну науку оцінюють негативно, називають постмодерністську інтерпретацію історії знищувальною. В результаті в сучасній історичній науці сформувався образ постмодернізму як загрози інтелектуальній діяльності взагалі та професійній історії особливо [18].

Разом з тим деякі дослідники стверджують, що критика постмодернізму не завжди носить предметний та послідовний характер, а самі відносини між постмодернізмом та історичною наукою не відрізняються таким антагонізмом, як це уявляється його критикам. Ці дослідники вважають, що з постмодернізмом пов'язано усвідомлення того, наскільки історично-специфічними були ті інструменти, за допомогою яких історики намагались розшифрувати минуле, а також те, що в історичному дослідженні велике значення мають епістемологічні фільтри, які опосередковують інтерпретацію його предмета [7, 29, 30].

І, нарешті, завершальним блоком літератури є праці, присвячені осмисленню синтетичних тенденцій в сучасній філософії історії. Сама ідея міжпарадигмального синтезу в філософії історії ще нова та не отримала розгорнутого обґрунтування у науково-дослідницькій літературі. Однак її постановку можна знайти в деяких роботах, у яких розглядаються аспекти міждисциплінарності в історичній науці і проблематика історіографічного синтезу. В цьому плані слід виділити праці класиків французької історичної школи «Анналів», а також А. Я. Гуревича, О. М. Медушевської, Л. П. Репіної, Дж. Тоша і деяких інших авторів. В них закладаються основи міждисциплінарної кооперації в сфері соціально-гуманітарного пізнання (Дж. Тош), здійснюється обговорення тематики «історичного синтезу» (А. Я. Гуревич), наводяться «мости» між традиційною історіографією та новітніми епістемологічними «викликами» філософії постмодернізму (Л. П. Репіна) [29, 34].

В сучасній літературі по-різному оцінюється сьогоднішня методологічна ситуація в історичній науці, яка характеризується різнобарвністю когнітивних практик. Вчені називають такий стан методологічним плюралізмом або методологічним сепаратизмом. При цьому одні з них розглядають методологічний плюралізм як ознаку нормального розвитку історичної науки, яка значно розширила сферу свого аналізу та переживає труднощі у визначенні методів та масштабів їх застосування, в розробці робочих гіпотез [25]. Інші дослідники розглядають існування різних

когнітивних практик в історичному пізнанні та методологічний плюралізм як прояв загальної кризи історичної науки [39]. Вбачаючи кризу історичної науки в її «мультипарадигмальності», вони вважають, що вона супроводжується деградацією інтелектуального багажу історичної науки, її нездатністю витягати позитивний досвід з минулого, з втратою професійної ідентичності істориків, які відчувають величезний методологічний вплив з боку представників інших наук.

Висловлюється також думка, що криза історичної науки — це, перш за все, криза моністичних інтерпретацій історії, які претендують на універсальність. Так, І. Д. Ковальченко підкреслював, що криза сучасної історичної науки, з одного боку, пов'язана з поляризацією методологічних підходів і конкретно-історичних концепцій, яка в багатьох аспектах розриває єдність корінної сутності історичного пізнання. З іншого боку, ця криза, на думку вченого, обумовлена необґрунтованими претензіями цих методологічних підходів на універсальність в розумінні основної суті суспільно-історичного розвитку та провідних принципів і методів його пізнання [15].

Розглядаючи проблему кризи історичної науки, окремі вчені вважають, що не треба ототожнювати стан історії як науки та самовідчуття істориків. У багатьох істориків, як зазначає А. Л. Ястребицька, відчуття кризи пов'язано з небажанням сприйняти багатофакторність і варіативність історії; втратою звичних оцінок та настанов, уявленням про те, що перегляд минулих принципів йде занадто повільно. Однак історична наука змінюється, стає іншою — саме в цьому і полягає сенс кризи [40].

У зв'язку з кризою, в якій, на думку багатьох дослідників, опинилась історична наука, в методологічній свідомості постало питання про те, якими можуть бути шляхи подолання цієї кризи. Одні вчені вважають, що криза історичної науки — явище тимчасове і все владнається сомо по собі: історичному співтовариству потрібно лише «протверезіння часом», спокійне очікування майбутньої стабільності в суспільстві. Інші стверджують, що історична епістемологія у новому столітті повинна піти по шляху побудови теорії історичного пізнання як «строгої науки», намагаючись представити суб'єктно-об'єктні відносини в більш жорстких абстракціях. При цьому, згідно з такими роздумами, необхідно повернутися до ідей Просвітництва на новому витку історичної спіралі [2].

Останнім часом в методологічній свідомості закріплюється впевненість в тому, що вихід з кризи лежить в галузі синтезу різних методологічних ідей. Хоча самий цей синтез трактується дослідниками по-різному. Ряд вчених розглядає синтез як умову створення нової універсальної методології історичного пізнання та загальної теорії, здатної охопити всю складність, багатогранність та різнобарвність історичної реальності. Єдність історії, її інваріантність виправдовує, на думку М. І. Смоленського, пошук найбільш адекватного варіанту загальноісторичної теорії, а наявність сукупності теорій в світі цього не може означати їх рівноцінності з точки зору головної умови, що правомірно висувається до них, — ступеню адекватності осягнення дійсності. При цьому зазначається, що потреба в загальноісторичних теоріях, які претендують в тому або іншому ступені на пояснення історії в цілому, завжди існувала в історичній науці. Невичерпність історичної реальності робить можливим створення таких теорій, однак саме ця невичерпність перетворює на ілюзію претензію будь-якого варіанту загальноісторичної теорії на монополію. Тому, позитивно ставлячись до методологічного плюралізму в історичній науці, багато дослідників розглядають його як необхідну умову для розробки найбільш адекватного варіанту теорії [32].

Однак в цілому думки про можливість створення та корисність загальноісторичної теорії можна звести до двох тез. Згідно з першою, така універсальна теорія необхідна, оскільки тільки в межах цілісного погляду на історію можливо зрозуміти її окремі сюжети. Друга, більш обачлива теза, стверджує, що намагання створити єдину загальну теорію для всіх часів та народів, обов'язкову для всіх вчених, призведе до втрат для історичної науки.

Оригінальний погляд на можливість створення загальноісторичної теорії висловлює П. К. Гречко, який вважає, що цілим історії оволодіти практично неможливо, не тільки в силу її складності та різноманітності, але й по причині її незавершеності та відкритості для майбутнього [10]. Разом з тим, називаючи загальноісторичні теорії метапаттернами, він стверджує, що іншим чином, не скрізь призми-паттерни, дивитися на соціальну реальність, історичну дійсність просто неможливо. Метапаттерни у Гречко виступають в ролі архетипічних вкорінених в методологічній свідомості прообразів ідеї історії та являють базову інтуїцію історії як цілого.

Деякі дослідники синтез різних методологічних ідей розуміють по-іншому, а саме — як синтез когнітивних практик, а також діалог двох традицій — розсудливо-раціональної (картезіанської) в її сучасному вигляді та екзистенціально-антропологічної. При цьому визнається, по-перше, історичний характер суб'єктно-об'єктної парадигми пізнання та, по-друге, право створювати

когнітивні практики поза цією парадигмою. Головні принципи такого синтезу та діалогу вбачаються в таких класичних традиціях, як вкоріненість пізнання в бутті, єдність та категоріальна опозиція суб'єкта і об'єкта, розрізнення емпіричного, трансцендентального та екзистенціального суб'єкта, а також раціональність та спадковість в пізнавальній діяльності. При здійсненні синтезу когнітивних практик як діалогу, вважає Л. О. Мікешина, може бути врахований значний успішний досвід різного роду «інтерференції» та поєднань: «прищеплення» герменевтичної проблематики до феноменологічного методу П. Рікером; поєднання ідей феноменології, герменевтики, аналітичної філософії та нової філософії мови К.-О. Апелем; здійснений Г. Г. Шпетом синтез феноменологічних, герменевтичних ідей та ідей концепції свідомості. Сутнісне значення для синтезу когнітивних практик має визнання під впливом постмодернізму правомірності не однієї, а декількох наукових парадигм та усвідомлення того, що необхідно відмовитися від звичного бінарного мислення в опозиціях, знати спрощену редукцію до протилежних, взаємовиключних моментів по принципу диз'юнкції (або/або). Все це, на думку Л. О. Мікешиної, вимагає змістовної рефлексії та аналітичної роботи, яку не можна звести до виявлення протилежностей [24].

В умовах кризи історичної науки значна увага в останні роки звертається на синергетику. Дослідники намагаються використати основні положення цього напрямку як постнеокласичну методологічну основу історичного пізнання. Однак досліджень, де розглядається процес розробки теоретичних основ застосування синергетики до гуманітарного пізнання та питання її використання в історичних студіях, небагато. В них характеризуються переважно питання загального характеру, такі як важливість синергетики в гуманітарних науках, в різних галузях гуманітарного знання. Вдалою спробою подолати недовіру істориків до точних наук можна вважати працю кишинівського антрополога Л. А. Мосіонжніка «Синергетика для гуманітаріїв» [26]. До недавнього часу практично не існувало праць з проблем використання синергетики в історичному пізнанні. Єдиним виключенням була стаття С. Г. Гомаюнова, в якій автор приходить до висновку, що синергетика дозволяє подолати обмеженість класичних підходів до історії, оскільки поєднує ідею еволюціонізму з ідеєю багатоваріантності історичного процесу [9]. Лише нещодавно з'явилися статті Л. І. Бородкіна [4, 5], в яких надається ґрунтовний огляд дискусій про можливості застосування концепцій синергетики в історичних дослідженнях та стверджується обґрунтованість цієї нової міждисциплінарної парадигми.

Аналітичний огляд стану розробки теорії філософії історії у вітчизняній та світовій практиці дозволяє зробити такі висновки:

- історико-філософський аспект філософії історії в межах світової та вітчизняної традиції розроблений в науковій літературі достатньо широко. В багатьох працях знайшли відбиток пошуки відповідей на питання про сенс, ритми, початок та кінець історії, загальні основи світового історичного процесу. Разом з тим праць, які містять проблемний аналіз історичного пізнання, не так вже і багато;

- історичне дослідження як когнітивна діяльність в рамках різних соціокультурних та епістемологічних контекстів, типів наукової раціональності та стилів історичного мислення поки ще не стало предметом філософського осмислення;

- відсутня концептуальна інтерпретація різних когнітивних практик, що склалися в сучасному історичному пізнанні, що робить спробу їх типології актуальною;

- залишається відкритим питання про те, чи можливо в умовах методологічного плюралізму звести різні когнітивні практики до деяких дискурсивних типів чи моделей, а також на базі загальних індикаторів виокремити притаманні кожній з них еталони науковості;

- методологічні сюжети розглядаються багатьма дослідниками неоднозначно, що створює в сучасній філософії історії проблемне поле інтелектуальної напруги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бессмертный Ю. Л. Тенденции переосмысления прошлого в современной зарубежной историографии / Ю. Л. Бессмертный // Вопросы истории. — 2000. — № 9. — С. 152–158.
2. Бойцов М. А. Вперед к Геродоту / М. А. Бойцов // Казус. Индивидуальное и уникальное в истории. — 1999. — Вып. 2. — С. 17–41.
3. Бойченко І. В. Філософія історії: Підручник / Іван Васильович Бойченко. — К. : Товариство «Знання», КОО, 2000. — 723 с. — (Вища освіта ХХІ століття).

4. Бородкин Л. И. «Порядок из хаоса»: концепция синергетики в методологии исторических исследований / Л. И. Бородкин // Новая и новейшая история. — 2003. — № 2. — С. 98–118.
5. Бородкин Л. И. Синергетика и история: моделирование исторических процессов / Л. И. Бородкин // История и математика: Анализ и моделирование социально-исторических процессов [Под. ред. С. Ю. Малкова, Л. Е. Гринина, А. В. Коротаева]. — М. : КомКнига/УРСС, 2007. — С. 8–48.
6. Визгин В. П. Постструктуралистская методология истории: достижения и пределы / В. П. Визгин // Одиссей. Человек в истории. — 1996. — М. : Coda, 1996. — С. 39–59.
7. Володихин Д. М. «Призрак третьей книги»: методологический монизм и «глобальная архаизация» / Д. М. Володихин // Диалог со временем: Альманах интеллектуальной истории [Под ред. Л. П. Репиной]. — Вып. 9. — М. : Институт всеобщей истории РАН, 2002. — С. 51–66.
8. Гобозов И. А. Философия истории: проблемы и перспективы / И. А. Гобозов // Философия и общество. — 1997. — № 2. — С. 162–192.
9. Гомаюнов С. Г. От истории синергетики к синергетике истории / С. Г. Гомаюнов // Общественные науки и современность. — 1994. — № 2. — С. 99–106.
10. Гречко П. К. Концептуальные модели истории: Пособие для студентов / Петр Кондратьевич Гречко. — М. : Логос, 1995. — 141 с.
11. Гросс П. Р. Порыв Икара [Электронный ресурс] / П. Р. Гросс // Интеллектуальный форум. — 2001. — 5-й выпуск. — Режим доступа: if.russ.ru/2001/5/20010626_w.html
12. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / Илья Петрович Ильин. — М. : Интрада. — 1998. — 255 с.
13. Кизима В. В. Тоталогия (философия обновления) / Владимир Викторович Кизима. — К. : Видавельц ПАРАПАН, 2004. — 226 с.
14. Ким С. Г. В поисках интегральной версии историописания (по материалам немецкой науки 1990-х годов) / С. Г. Ким // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. — 2002. — № 9. — С. 30–50.
15. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / Иван Дмитриевич Ковальченко. — М. : Наука, 1987. — 440 с.
16. Козловски П. Культура постмодерна: общественно-культурные последствия технического развития / Петер Козловски ; [Пер. с нем. Л. В. Федорова и др.]. — М. : Республика, 1997. — 238 с.
17. Копосов Н. Е. Как думают историки / Николай Евгеньевич Копосов. — М. : НЛЮ, 2001. — 326 с.
18. Кравцов В. Н. Трансформация оснований профессионализма исторического знания в современном историографическом процессе / В. Н. Кравцов // Образы историографии: Сборник статей. — М. : РГГУ, 2001. — С. 161–195.
19. Кром М. М. Историческая антропология. Пособие к лекционному курсу / Михаил Маркович Кром. — СПб. : «Дмитрий Буланин», 2000. — 77 с.
20. Кукарцева М. А. Современная философия истории США / Марина Алексеевна Кукарцева. — Иваново : Ивановский государственный университет, 1998. — 215 с.
21. Лооне Э. Н. Современная философия истории / Ээро Николаевич Лооне. — Таллин : Ээсти раамат, 1980. — 293 с.
22. Малинов А. В. Философия истории в России. Конспект университетского спецкурса / Алексей Валерьевич Малинов. — СПб. : Издательско-торговый дом «Летний сад», 2001. — 189 с.
23. Межуев В. М. Философия истории и историческая наука / В. М. Межуев // Вопросы философии. — 1994. — № 4. — С. 74–86.
24. Микешина Л. А. Философия познания. Полемиические главы / Людмила Александровна Микешина. — М. : Прогресс-Традиция, 2002. — 624 с.
25. Могильницкий Б. Г. Историческая теория как форма научного познания / Б. Г. Могильницкий // Историческое знание и интеллектуальная культура: Материалы научной конференции. [Под. ред. Б. Г. Могильницкого, Л. П. Репиной]. — Москва, 4–6 декабря 2001 г. — М. : РАН, 2001. — С. 5–7.
26. Мосионжник Л. А. Синергетика для гуманитариев / Леонид Авраамович Мосионжник. — СПб.; Кишинев : Издательство СПб ИИ РАН «Нестор – История»; Издательство «Высшая Антропологическая Школа», 2003. — 155 с.

© Дунаєва Г. О.

27. Про А. Двенадцать уроков по истории / Антуан Про ; [Пер. с франц. Ю. В. Ткаченко]. — М. : РГГУ, 2000. — 333 с.
28. Ракитов А. И. Историческое познание: (Системно-гносеологический подход) / Анатолий Ильич Ракитов. — М. : Политиздат, 1982. — 303 с.
29. Репина Л. П. Вызов постмодернизма и перспективы новой культурной и интеллектуальной истории / Л. П. Репина // Одиссей. Человек в истории. — 1996. — М. : Coda, 1996. — С. 25–38.
30. Репина Л. П. Смена познавательных ориентаций и метаморфозы социальной истории. [Ч. 2] / Л. П. Репина // Социальная история. Ежегодник, 1998/99. — М. : РОССПЭН, 1999. — С. 7–38.
31. Семенов Ю. И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней) / Юрий Иванович Семенов. — М. : Современные тетради, 2003. — 776 с.
32. Смоленский Н. И. Проблемы теоретического плюрализма / Н. И. Смоленский // Новая и новейшая история. — 1998. — № 1. — С. 6–18.
33. Стрелков В. И. К онтологии исторического текста: некоторые аспекты философии истории Ф. Р. Анкерсмита / В. И. Стрелков // Философия и современные проблемы гуманитарного знания. — 2000. — Вып. 2. — С. 123–138.
34. Тош Д. Стремление к истине: Как овладеть мастерством историка / Джон Тош ; [Пер. с англ. М. Л. Коробочкин]. — М. : Весь мир, 2000. — 294 с.
35. Уилсон Э. О. Возобновляя поиски, начатые Просвещением [Электронный ресурс] / Э. О. Уилсон // Интеллектуальный форум. — 2001. — 5-й выпуск. — Режим доступа: if.russ.ru/2001/5/20010626_w.html
36. Філософія: Підручник / [Бичко І. В., Бойченко І. В., Табачковський В. Г. та ін.]. — [2-ге вид., стереотип.]. — К. : Либідь, 2002. — 408 с.
37. Философия истории. Учебное пособие. [Под ред. А. С. Панарина]. — М. : Гардарики, 1999. — 432 с.
38. Хассан И. Культура постмодернизма / И. Хассан // Современная западноевропейская и американская эстетика. Антология. — М. : КДУ, 2002. — С. 113–123.
39. Юдельсон А. В. Реферат: The Postmodern History Reader // Образы историографии. [Под ред. А. П. Логунова]. — М. : РГГУ, 2001. — С. 303–319.
40. Ястребицкая А. Л. О культур-диалогической природе историографического / А. Л. Ястребицкая // Выбор метода: Изучение культуры в России 1990-х годов. — М. : РГГУ, 2001. — С. 40–48.
41. Ящук Т. І. Філософія історії: Курс лекцій. Навчальний посібник / Тамара Іванівна Ящук. — К. : Либідь, 2004. — 536 с.

Дунаєва Г. О. — аспірантка кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 321.01

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Статтю присвячено дослідженню феномену політичної відповідальності, аналізу її соціальної та конституційно-правової складових. Визначено місце та роль інституту політичної відповідальності у процесі модернізації влади та демократизації суспільства.

Ключові слова: політична відповідальність, урядування, конституційна відповідальність, політична діяльність.